

Modern constitutioneel recht en emancipatie van de mens

Over het werk van S. W. Couwenberg

P. Cliteur

in: *Rekenschap*, december 1985, pp. 210-213.

In vele staatsrechtelijke beschouwingen over de grondwet wordt onderscheiden tussen de grondwet en de constitutie. De constitutie is dan het ruimere begrip, terwijl de grondwet slechts slaat op een tekst, een document waarin (een gedeelte van) de constitutie is neergelegd. Vooral onder de invloed van het Verlichtingsdenken is men een grote betekenis gaan toekennen aan *geschreven* constituties. Staatsmacht werd slechts dan als rechtmatig gezien, wanneer deze in de constitutie haar grondslag vond. Groot succes had dit constitutionalisme in de Verenigde Staten, waar de geschreven constitutie of Grondwet het beginpunt vormde van de federale staat, maar er zijn ook landen, zoals het Verenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië en Ierland die nog altijd géén geschreven grondwet kennen.

In de constitutie vinden we de fundamentele regels en beginselen van het staatsrecht en deze regels en beginselen worden ook wel aangeduid als constitutioneel recht. Aan dat constitutioneel recht nu is de vierdelige serie boeken van prof. dr S. W. Couwenberg gewijd die onder de titel *Modern constitutioneel recht en emancipatie van de mens* tussen 1979 en 1984 verschenen is.

Dialectisch denken

Waarin schuilt de betekenis van deze staatsrechtelijke tetralogie voor een blad als *Rekenschap*? Ik denk vooral hierin dat Couwenberg nadrukkelijk breekt met een positivistische benadering van het staatsrecht, dat alle vragen van normatieve aard en wereldbeschouwelijk karakter uit de wetenschapsbeoefening wilde weren. De schrijver van *Modern constitutioneel recht* werkt expliciet vanuit een bepaald mensbeeld en wereldbeschouwing en schuwt niet deze aan zijn wetenschapsbeoefening ten grondslag te leggen. Centraal staat dan voor hem de spanning tussen een tweetal tendenties die hun invloed in het constitutioneel ontwikkelingsproces doen gelden: het machts- en emancipatiestreven.

Zijn plannen voor een vernieuwing van het staatsrechtelijk denken heeft Couwenberg reeds in 1974, in zijn *De omstreden staat*, een eerste verwoording gegeven. De Nederlandse staatsrechtswetenschap is naar zijn mening in een ernstige impasse geraakt en hij wil een lans breken voor een ontwikkeling van het staatsrecht in de richting van een juridisch-normatief georiënteerde politieke wetenschap. De meeste aansluiting vindt hij daarvoor bij het werk van Zippelius en Schindler. De Zwitserse

staatsrechtsgeleerde Dietrich Schindler leert in zijn *Verfassungsrecht und Soziale Struktur* (1932) namelijk dat zijn en behoren, vorm en materie, recht en macht, individu en gemeenschap, gezag en vrijheid, staat en maatschappij, centralisatie en decentralisatie polariteiten vormen die elkaar logisch gezien uitsluiten, maar ontologisch juist vooronderstellen. Kortom, Couwenberg is een aanhanger van het *dialectische denken*, zij het dan niet het dialectische denken van Hegel, maar dat van Proudhon waarbij de antinomieën in de sociale en politieke werkelijkheid zich niet oplossen in een hogere synthese, maar zich handhaven in een evenwicht van tegenstellingen.

In navolging van Schindler gaat Couwenberg ervan uit dat de staat evenals het recht gekenmerkt wordt door een dialectische structuur. Enerzijds is er een ordeschepend *machtsbeginsel* dat zijn invloed in het constitutioneel ontwikkelingsproces doet gelden, anderzijds is er een *emancipatiemotief*. Daarvan is het machtsbeginsel het oudste en beslissende oerprincipe. We vinden het in de wil tot overleven die in de filosofie van Schopenhauer de innerlijke kern van ieder levend wezen is, aldus Couwenberg in het vierde deel van *Modern constitutioneel recht* en eveneens in de daaruit voortvloeiende behoefte aan orde en veiligheid, die de mens nodig heeft voor zijn zelfhandhaving en -ontplooiing. Aan die drang en die behoefte ontspruit het menselijk machtsstreven.

Emancipatie

Nu is het machtsstreven bepaald niet populair in de moderne cultuur. Het machtsstreven is de bron van alle politieke en maatschappelijke ongelijkheid. Maar hoewel Couwenberg niet blind is voor de negatieve kanten van dit machtsstreven pleit hij voor een genuanceerde stellingname. Evenals de mens zelf, is zijn streven naar macht een door-en-door ambivalent verschijnsel dat zowel een positieve als negatieve pool kent. Positief is dat hierdoor de mens erin slaagt orde te scheppen in de chaos van het menselijk bestaan, maar negatief natuurlijk dat het kan ontaarden in repressie, uitbuiting, willekeur en gewelddadigheid. De ervaring leert dat het machtsstreven telkens weer een negatieve wending neemt en tot machtsverslaving leidt.

Als gevolg van de negatieve kanten van dat machtsprincipe ontwikkelt zich het emancipatiemotief, een motief dat gebaseerd is op een nieuw mensbeeld, namelijk de mens als vrije en zelfstandige persoonlijkheid, die tot taak heeft zijn leven zelf op het kompas van de menselijke rede vorm en inhoud te geven binnen een politieke samenleving waarin de staatsmacht het product is van en dienstbaar gemaakt wordt aan de zelfbepaling van iedere burger. In het moderne constitutionele recht wordt dit mensbeeld aangeduid als de idee van de aan de menselijke persoon inherente waardigheid en tot uitdrukking gebracht in het zelfbeschikkingsrecht van de mens of het recht op vrije persoonlijkheidsontplooiing als het meest fundamentele recht dat de moderne mens voor zich opeist.

De dialectiek tussen macht en emancipatie die Couwenberg schetst is natuurlijk iets dat ook door andere denkers geanalyseerd is. Ik denk bijvoorbeeld aan de *Frank-*

furter Schule van Horkheimer en de zijnen, die ook een dialectiek van de Verlichting aan de kaak stelden, een dialectiek tussen het beheersingsideaal en het vrijheidsideaal (Vgl. *Rekenschap*, mrt. '85, pp. 51-56). En verder kan men ook wijzen op het werk van de gereformeerde rechtsgeleerde en filosoof Herman Dooyeweerd, die een zeer fundamentele kritiek op het humanistisch denken sinds de renaissance gegeven heeft, een kritiek die overigens in kringen van het Humanistisch Verbond nauwelijks enige aandacht heeft getrokken (zelfs geen enkele voor zover ik weet). Dooyeweerd heeft in zijn *De crisis in de humanistische staatsleer in het licht eener calvinistische kosmologie en kennistheorie* (1931) en in het eerste deel van zijn monumentale *A new critique of theoretical thought* (1969), voornamelijk part II *The development of the basic antinomy in the cosmological idea of humanistic immanence philosophy*, het humanistisch denken onder verwijzing naar een grote hoeveelheid bronnenmateriaal bekritiseerd als een filosofie die wezenlijk antinomisch van aard is. Altijd zal het humanistisch denken ertoe voorbeschikt zijn om vergeefs te pogen het humanistisch persoonlijkheidsideaal en het humanistisch beheersingsideaal met elkaar te verzoenen (Vgl. P. Cliteur, John Stuart Mill over vrijheid, in: *Nederlands tijdschrift voor rechtsfilosofie en rechtstheorie*, jg. 13, afl. 2).

Waarom schrijf ik dit? Hierom, omdat ik wil benadrukken dat terwijl Dooyeweerd komt tot een expliciete verwerping van het humanistisch denken, Couwenberg de dialectiek tussen macht en emancipatie aanvaardt als een onontkoombaar gegeven. De emancipatiegedachte waardoor het humanistisch denken zich laat inspireren wordt door hem niet verworpen, integendeel we zullen moeten proberen deze op de een of andere manier met het machtsmotief te verzoenen. Wat Couwenberg alleen laakt in het humanistisch denken is de eenzijdige oriëntatie op het rationalistische mens- en wereldbeeld dat sinds de Renaissance via het humanistisch natuurrecht en wetenschapsideaal tot ontwikkeling komt. Tegenover dat rationalistisch en reductionistisch denken plaatst hij een integrale en interdependente denkwijze, een holistische oriëntatie zoals deze ook valt te bespeuren in de ecologische beweging en oosterse filosofie. Deze holistische denkwijze ziet hij als een belangrijke correctie op het eenzijdige, reductionistische-analytische en splitsende denken dat in de moderne cultuur zo lang de boventoon heeft gevoerd. *Een correctie*, en in *Acta Politica* 1985/2 heb ik Couwenberg dus geen recht gedaan door deze kant van zijn denken te zeer te benadrukken als iets op zichzelf staands.

Magnum opus

Het is niet gemakkelijk, nee, onmogelijk zelfs binnen het bestek van deze recensie recht te doen aan de veelheid van problemen die Couwenberg in de vier boeken aansnijdt. Christendom, polarisatie, mensenrechten, liberalisme, natuurrecht, rechtsbeginselen, tolerantie, kernbewapening, tegencultuur enz. enz. – bijna de gehele westerse cultuur lijkt aan ons voorbij te trekken in de boeken van Couwenberg en dat alles geanalyseerd en becommentarieerd op een manier die bewonde-

ring afdwingt door de grote belezenheid van de schrijver. Dat Couwenberg zijn pretentie van een interdisciplinaire wetenschapsbeoefening volkomen waarmaakt is duidelijk.

Maar zou men in Nederland wel bereid zijn een werkelijk oorspronkelijke benadering van een Nederlands denker *au sérieux* te nemen? Wij zijn al snel geneigd een systeem van Habermas of Heidegger of een andere buitenlandse grootheid aan te hangen, maar als een Nederlander zich nu eens niet beperkt tot het plaatsen van kanttekeningen bij die internationale kopstukken, ja wanneer een Nederlands geleerde zèlf een *magnum opus* ontwerpt waarin hij een eigen terminologie ontwikkelt en waarin hij levensbeschouwing, mensbeeld, ideologie en positieve wetenschapsbeoefening tot één geheel samensmeedt, dan wordt zo iemand meteen weggelachen als een aansteller met al te grote pretenties. Over Dooyeweerd's *New critique of theoretical thought* en Mulisch' *Compositie van de wereld* wordt al snel een beetje schamper gedaan, terwijl iemand met een goed proefschrift over Sartre, Heidegger of Husserl zijn ster onmiddellijk ziet rijzen. Je zou dat Nederlandse bescheidenheid kunnen noemen, maar dan wel van een misplaatst soort.

S. W. Couwenberg, *Modern constitutioneel recht en emancipatie van de mens; Een ontwikkelingstheorie van het moderne constitutionele recht*. Deel 1: Van monarchale machtsstaat naar liberale democratie (1979); Deel 2: Liberale democratie als eerste emancipatiemodel (1981); Deel 3: Constitutionele ontwikkelingsmodellen (1983); Deel 4: Dialectiek van macht en emancipatie (1984); Van Gorcum, Assen.

IN MEMORIAM

J.C. Brandt Corstius

Bij het ter perse gaan van dit nummer bereikte ons het bericht dat oud-redacteur prof. dr. J.C. Brandt Corstius op 76-jarige leeftijd is overleden. Brandt Corstius was 30 jaar aan Rekenschap verbonden. In het volgend nummer zullen wij uitgebreid terugkomen op zijn inzet en betekenis voor de Humanistische beweging.

Redactie.